

חומש הברית

ספר דברים נראה כתערוכת של היסטוריה, מצוות, זיכרונות ותחזיות. האם יש פשר למבנה שלו?

חז"ל ראו את ספר דברים, דווקא אותו, כספר מובנה. בשאר חומשי התורה, יש מחכמינו שדרשו סמיכות פרשיות, כלומר סברו שיש מה ללמוד מעצם מיקומו של עניין מסוים בתורה מיד לאחר עניין אחר – ויש שלא צידדו בכך, משום ש"אין מוקדם ומאוחר בתורה". אולם על ספר דברים מסכימים כולם שיש בו מבנה וסדר מדויקים.¹ מהו הסדר הזה?

ועוד שאלה. חז"ל קראו לספר דברים "משנה תורה". מכך נגזר גם שמו הלועזי של הספר, דאוטרונומי, שמשמעו בלטינית "תורה שנייה". באיזה מובן ספר דברים הוא משנה תורה? חלק מהמצוות האמורות בו מופיעות בחומשים הקודמים, וחלק לא. בין אם נאמר ש"משנה תורה" משמעו ספר החוזר על המצוות שמשנה קיבל בסיני ובאוהל מועד, ובין אם נאמר שמשמעות הביטוי הזה היא תוספת לתורה, יבואו כתובים אלה או אחרים מתוכו ויקלקלו את התזה. מהי אם כן משמעותו הנכונה של הביטוי משנה תורה?

ושלישית. מהו בכלל מקומו של הספר הזה בתורה? נמצאים בו הנאומים שמשנה נשא בחודש האחרון של חייו בפני בני דור המדבר העומדים לחצות את הירדן ולהיכנס לארץ. מדוע צריכים נאומים אלה להיכלל בתורה עצמה? אם התורה היא

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

ספר היסטוריה, ראוי היה להמשיך ישירות מסוף ספר במדבר, שבו עומדים בני ישראל בשערי הארץ, אל ספר יהושע הממשיך מאותה נקודה. אם התורה היא בעיקרה ספר מצוות, ראוי היה שספר דברים יכיל רק מצוות, בלי פרקי ההיסטוריה והנבואה הכלולים בו. איזה מין ספר הוא ספר דברים, ומה מעמדו בתורה בשלמותה?

עזרה מפתיעה מושיטה לנו דווקא הארכיאולוגיה המודרנית. בידינו כיום תעודות, על חרס ועל אבן, ובהן חוזים מדיניים בינלאומיים קדומים. ביניהן, למשל, "אסטלת הנשרים" המנציחה את ניצחוננו של אאנתום מלך לגש שבדרום מסופוטמיה, על ממלכת אומה, ואסטלת הניצחון של נרם-סין מלך קיש ואכד על מלך עילם. שתיהן מתוארכות לאלף השלישי לפני הספירה, כלומר מאות שנים לפני זמנו של אברהם אבינו. החוזים נחלקים לשני סוגים: "בריתות שוויון", בין צדדים בעל כוח שווה פחות או יותר, ו"בריתות כפיפות", בין מעצמה אזורית לבין ממלכה חלשה.

הבריתות היו תשתיתם של היחסים הבינלאומיים במזרח הקדום. גם במקרא ממלאות תפקיד נכבד בריתות בין שבטים, עמים וממלכות. אברהם, למשל, כרת ברית עם אבימלך מלך גרר בבאר-שבע (בראשית כא, כז-לב). כמוהו עשה גם יצחק (בראשית כו, כח). יעקב כרת ברית עם לבן (בראשית לא, מד-נד). מחוזי הברית הקדומים המצויים בידינו אפשר ללמוד על צורתן המדויקת של הבריתות הללו.

חווה ברית בינלאומי טיפוסי כלל שישה חלקים. תחילה באה (1) פתיחה, המבססת את זהותו של האדם או הכוח שיוזם את הברית. אחריה שובץ (2) מבוא היסטורי, שסקר את תולדות היחסים בין הצדדים. הבאים בתור הם (3) תנאי הברית, שבאו

עדים (ל, יט - לב, א): "הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ" (ל, יט; לא, כח; לב, א); "הַשִּׁירָה הַזֹּאת" (לא, יט).

ספר דברים כולו, לכד מחתימתו (הכוללת את שירת האזינו, הברכות לשבטי ישראל ומות משה), הוא אם כן כתב ברית בעל ממדים מונומנטליים. עכשיו מובן לנו טיבו החריג של הספר, ונהיר לנו מבנהו. הוא נטל נוסחה מדינית קדומה והשתמש בה למטרה חדשה לגמרי.

בין הקב"ה לישראל כרותה ברית, וספר דברים הוא כתב הברית. המיוחד בברית זו הוא, בראש ובראשונה, שאחד הצדדים הוא אלוהים בכבודו ובעצמו. בעיני העמים השכנים, חוזה כזה היה נראה בוודאי חסר פשר; וגם במושגי ימינו זהו מסמך יוצא דופן. הרעיון שאלוהים עשוי לקשור עצמו עם בני אדם, לראות את עתידם כעניינו שלו, למנותם כשגריריו, "עדיו", בעולם - רעיון זה נותר רדיקלי ומאתגר עד עצם ימינו.

הברית הזו מיוחדת גם בזהותו של הצד השני, המקביל ל"צד החלש" בבריתות הכפיפות הבינלאומיות הקדומות. בדרך כלל, צד זה הוא המלך או השליט של אותה אומה. ואילו כאן, זהו העם בשלמותו. לאורך כל ספר דברים, וכן בפרקים יט ו-כד בספר שמות, אנו למדים שכל יחיד ויחיד מישראל הוא צד בברית עם הקב"ה, והוא שותף עם כל אחיו באחריות לשמירתה. זה מקורו של הכלל "כל ישראל ערבים זה בזה", שממנו השתלשל גם מושג "אנחנו, העם" האמריקני. החשבת כל יחיד ככך ברית הייתה מהפך. פירושו היה, בין היתר, שכל אדם מישראל צריך להכיר את הסיפור של עמו, ולספר אותו בפסח ובמעמד הבאת הביכורים למקדש.

בשתי צורות או באחת מהן: (א) עקרונות כלליים, ו-(ב) תנאים מפורטים. לאחר מכן באו הוראות בדבר (4) הפקדת כתב הברית במקום קדוש והקראתו במועדים קבועים. החלק הבא מונה את (5) הסנקציות הכרוכות בברית, כלומר הברכות שיבואו על מי שישמור אותה והקללות שיחולו על ראש מפירה. ולבסוף מגיעה (6) הצהרת העדים להסכם - בדרך כלל אלה היו מלכי שני העמים. מרתק לראות כי ספר דברים בנוי במתכונת זו ממש, כחווה ברית ארוך ומורחב. הנה, כך:

פתיחה (דברים א, א - א, ה): הכרזה על המקום, הזמן והאדם היוזם את הברית - משה, בשם ה'.

מבוא היסטורי (א, ו - ד, מט): משה מגולל את המאורעות שהביאו את הצדדים לנקודה שהם נמצאים בה, ומתמקד במיוחד באירועים המתוארים בספר במדבר.

תנאים - א. עקרונות כלליים (פרקים ה-יא): עשרת הדיברות, שמע וכו', ותיאור האירועים שסביב כריתת הברית בסיני. ב. תנאים מפורטים (פרקים יב-כו): פירוט של מצוות, תוך הדגשת אופן קיומן בידי העם כולו בארץ ישראל.

הפקדה וקריאה קבועה (פרק כז, וכן פרק לא, ט-יג): הציוויים שיש לכתוב על אבן (אסטלה) בהר עיבל; משה כותב את "התורה הזאת" ומפקיד אותה בארון הברית; מצוות הקהל, הקריאה בתורה בציבור, בפי המלך, אחת לשבע שנים.

סנקציות (כת, א - ל, יח): הברכות והקללות; אשרור הברית; הכרזה שגם אם העם יפר את הברית, והקללות יבואו עליו, דרכי תשובה לא יינעלו בפניו.

ספר דברים הוא ספר הברית, נקודת המשען של התיאולוגיה היהודית, והוא מגדיר מיזם יחיד במינו. שכן הוא מכוון לגובה עצום: אל בנייתה של חברה שתנחיל לבניה מוסר, תשמש מקור השראה לאחרים, ותהיה מופת למה שתוכל האנושות בשלמותה להשיג אם תעבוד את האל האחד שברא את כל בני האדם בצלמו.

זוהי פוליטיקת הברית: מבנה פוליטי ייחודי, המבוסס לא על היררכיה של כוח אלא על תחושה של עבר משותף ויעוד משותף. זוהי פוליטיקה מוסרית, המכוונת ליצירת חברה צודקת ומאירת פנים, חברה המכבדת את אנושיותם של כל בניה וכייחוד של הנזקקים והחלשים ואנשי השוליים – הגר, היתום והאלמנה.

בריתות כפיפות היו מוכרות היטב במזרח הקדום, אבל רק בהקשר פוליטי. כברית דתית, הברית שלנו הייתה יחידה במינה. משמעותה היא שאלוהים בחר באומה שלמה להיות שותפתו במלאכת הבריאה – על ידי כך תראה לאנושות כולה איך לבנות חברה המאמינה שכל פרט נברא בצלם אלוהים.

מכאן יובן לנו הביטוי "משנה תורה". כוונתו היא שהספר הוא "עותק" של הברית בין אלוהים והעם – הברית שנכרתה בסיני, אושררה "בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן", ואושררה שוב בצמתים מכריעים בהיסטוריה היהודית. זהו תיעוד כתוב של הסכם, ממש כפי שהכתובה היא תיעוד כתוב של התחייבויות הבעל כלפי אשתו.

מקומו של ספר דברים בתנ"ך נהיר עתה אף הוא. הספר הוא מנקודת המפנה של ההיסטוריה היהודית כולה. אילו היו לדור יוצאי מצרים האמונה והאומץ הדרושים לכניסה לארץ המובטחת, נקודת המפנה של ההיסטוריה היהודית הייתה מעמד הר סיני. אלא שחטא המרגלים הראה שבאנשי הדור ההוא לא קמה הרוח. הרגע המכריע חיכה אפוא לדור הבא, והגיע כאשר משה, בערוב ימיו, חידש את הברית בין ה' לבני ישראל, כתנאי לירושת הארץ בידי האחרונים. ארבעת החומשים הראשונים בתורה היו מבוא לקראת הרגע הזה, וכל ספרי הנביאים והכתובים הם פרשנות לו: דין וחשבון על התממשותו לאורך השנים.

תמונה מפורטת ומרתקת של מהלכי המצור הרומי עד לחורבן בית שני, מלווים בעושר של ממצאים ארכיאולוגיים

מאת ד"ר גרשון בר כוכבא ואהרן הורוביץ

לרכישה

לדפדוף בספר